

MŰVELŐDÉSI IGÉNY IDŐSKORBAN: BUDAPESTI ÉRTELMISÉGIEK

Polonyi Tünde¹ Czigler István² Pörzse Katalin³

¹Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet; ²MTA Pszichológiai Kutatóintézet; ³MTA-
ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport

Levelezési cím:

Czigler István
MTA Pszichológiai Kutatóintézet
Pf. 398, 1984 Budapest

e-mail: czigler@cogpsyphy.hu

Az idős emberekről kialakult képet formálisan kevesen vizsgálták Magyarországon, úgy tűnhet azonban, hogy ez a kép meglehetősen árnyalt. Egyrészt számos beszélgetés, portréfilm készül kiváló idős emberekkel, legyenek ezek művészek, tudósok, borászok, visszavonult sportolók, és így tovább. A másik oldal: ha idős emberekről van szó – úgy általában – a televíziós vágóképek két szatyorral bandukoló néniket vagy az orvosi rendelők várakozóit mutatják. A munkaerő piac leértékeli a 45-50 éves kor felettieket. Mindezzel párhuzamosan a „tanulás egész életen át” jelszó terjed, és némi támogatásban is részesül.

A tanuláshoz az életkor későbbi szakaszaiban számos célja lehet. Az egyik természetesen munkapiaci helyzetük javítása. Az idősebbek munkahelyi teljesítményéről viszonylag kevés vizsgálati adat áll rendelkezésre (összefoglalásként l. Warr, 2000), ám az adatok azt mutatják, hogy a tényleges munkateljesítmény idős korban csak azokon a területeken csökken, ahol gyors reakció szükséges bizonytalan és változatos ingerekre, és természetesen a nagy fizikai terhelést igénylő foglalkozásokban. Más területeken az ismeretek és tapasztalatok ellensúlyozzák az időskorral óhatatlanul jelentkező kognitív zavarokat (összefoglalásként l. Czigler, 2000). Ilyen értelemben az idősebb emberek speciális szakmai ismereteinek fejlesztése egy-egy adott területen, mint igény, nem különbözik más korosztályokétól, bár a módszerekben előfordulhatnak eltérések. A fentek alapján úgy tűnik, hogy a munkával kapcsolatos időskori problémák oka sokkal inkább a szociálpszichológia és kulturális antropológia területére tartozik, mint a kognitív pszichológiára.

Az „időskor” kifejezés némi magyarázatra szorul. Gyakran értelmezik úgy, hogy idős az, aki nem fiatal, vagy – egy közbülső kategóriát is felvéve – túl van az élet középső szakaszán. Itt azután tág tere lehet a kategorizációnak, 55 és 65 év között bárhol meghúzhatjuk az alsó értéket. Az viszont nyilvánvaló, hogy lényeges különbség van a kerekben 1.200 000 55-64 éves, és a mintegy 760 000 70-79 éves személy között (a KSH 2003-as adatai, <http://porla.ksh.hu>).

A különbség természetesen megmutatkozik abban is, hogy mit jelent az időskor különböző szakaszaiban a „tanulás egész életen át” kifejezés. Ha akár a „fiatal öregek”, akár az „idősebb öregek” esetében nem a specifikus szakmai továbbképzés a cél, miként

értelmezhető a tanulás *szükségessége*? Szükség lehet azokra az ismeretekre, melyek a várható egészséggel kapcsolatos problémák területén nyújtanak segítséget. Kétségesebb, hogy az életkorral bekövetkező kognitív változások *specifikusan* kompenzálhatók-e a szellemi tevékenység fenntartásával. Közkeletű az a vélekedés, hogy a szellemi tevékenység (legyen ez rejtvényfejtés vagy aktív ismeretszerzés) oki szerepet játszik a figyelmi-tanulási-gondolkodási (kognitív) folyamatok életkori romlásának kompenzációjában (pl. Baltes and Lang, 1997; Compton és mtsai, 2000). Minden esetre mintegy 70 éves korig a kompenzációs eljárások a *megélt* sikeres öregedésben lényeges szerepet játszanak (Rothermund és Brandstädter, 2003). Az időskori ismeretszerzés szerepe ebből a szempontból kifejezetten hangsúlyozandó.

Számos koncepció alakult ki arról, hogy milyen rendszerben és mit célszerű oktatni idős embereknek. Gyakoriak azok az előadás sorozatok, melyek az öregedéssel kapcsolatos életmódváltozásokkal, a várható egészségi problémák tárgyalásával foglalkoznak. A különböző népszerűsítő előadások (szabadegyetemek, népfőiskolák) közönségének nem jelentéktelen része az idősebb generációk köréből kerül ki. Van viszont egy újabb fejlemény: számos országban egyre több idős ember kíván bekapcsolódni az oktatás formális rendszerébe, azaz oklevelet, diplomát szerezni valamely elismert, akkreditált képzés keretében. Az ilyen képzésekkel kapcsolatban két eltérő koncepció alakult ki. Az egyik azt hangsúlyozza, hogy az életkor nem lehet megkülönböztető tényező. A helyes megoldás, ha az idős személyek beiratkoznak a „normál” felsőoktatás valamely szintjére. Az Egyesült Államokban több egyetemen kifejezetten ezt a nézetet hangsúlyozzák, és valóban, főleg a bölcsész szakokon megjelennek az idős hallgatók. Egy másik nézet szerint érdemes olyan módszertant kialakítani, mely adekvát az idősebb korosztály számára, a homogén korosztály oktatása szociálpszichológiai szempontból is előnyösebb. Ugyanakkor az oktatás kimeneti követelményei ne különbözzenek a „normál” képzésétől. E megoldás elfogadott több európai országban. Látható, hogy e képzési formák – a specifikus koncepciótól függetlenül – az életkörülmények egy magasabb szintjéhez kapcsolódnak. Olyan személyek vesznek benne részt, akiknél a tanulás belső igény maradt, és erre megvannak az anyagi feltételek is.

Jelen felmérés célja, hogy adatokat nyerjünk arról, hogy idősebb budapesti felsőfokú képzettségű személyek milyen szinten, milyen formában, mely területeken igényelnének nem-speciálisan az öregedéssel kapcsolatos ismereteket, és - nem utolsósorban – milyen anyagi áldozatra képesek azért, hogy ismereteket szerezzenek. Formális felsőfokú továbbképzést ugyanis csak megfelelő kereslet esetében érdemes kezdeményezni. A felmérésben a lényeges kérdéscsoportok ezért az érdeklődési körre, a preferált szervezeti formákra és az anyagi áldozatvállalásra irányultak.

Módszerek

A kérdőívet telefon-megkeresés után egyedileg vettük fel. A felmérésben 151 budapesti nyugdíjas vett részt. A fő jellemzőket az 1. táblázat mutatja. A felmérésre 2003. harmadik negyedévében került sor.

1 táblázat kb. ide

Eredmények

A vizsgálat jellegéből következőleg az eredményekből leíró statisztikákat készítettünk. A 2. táblázat a teljes minta adataiból az érdeklődés általános szintjét összegzi. Az életkortól természetesen nem független a nyugdíjba vonulás időpontja. Az utóbbi bontás ugyanakkor jól mutatja, hogy a „fiatalabb öregek” érdeklődőbbek. Az adatokat az 1. ábra mutatja. A nyugdíj után dolgozók lényegesen nagyobb arányban járnának tanfolyamra, mint azok, akik nem dolgoznak (41% vs. 19%; természetesen ez a tényező sem független az életkortól). Hasonló a helyzet a bizonyítvány iránti igényben (82% vs. 18%). Ekvivalens eredményeket mutatnak azok az adatok, melyek a nyugdíjba vonulás időpontja és a bizonyítványszerzés iránti igény kapcsolatát mutatják (2. ábra).

1. és 2. ábra, 2. táblázat kb. ide

A megkérdezetteknek összesen 16 százaléka javasolt témát a tanfolyamokra, és 17 százaléka fizetne a tanfolyamokért (zömmel azok, akik felsőfokú tanfolyamra járnának). Tovább árnyalja a képet a 3. ábra, mely a havi fizetendő összegeket mutatja. A „nem tudja” kategóriába zömmel azok tartoznak, akik nem vennének részt tanfolyamokon. (Azok között, akik felsőfokú végzettséget szereznének összesen három személy volt, aki nem jelölt meg összeget.)

3. ábra kb. ide

A tandíj összege nem független a nyugdíjba vonulás idejétől. A 4. ábra mutatja, hogy azok, akik több mint 20000 Ft havi tandíjat fizetnének, viszonylag fiatal nyugdíjasok. A múltban közszolgálatban dolgozók között a legnagyobb, a pedagógusok között pedig a legkisebb a fizetési hajlandóság. A dolgozó nyugdíjasok 22%-a fizetne, 22% esetleg fizetne tandíjat. A hasonló arányok a nem dolgozóknál 12% és 11%. A nem dolgozók esetében nem fordult elő olyan személy, aki 20000 Ft-nál többet fizetne havonta.

4. ábra kb. ide

Az alábbiakban néhány figyelemre méltó adatot mutatunk be. Itt eltekintünk attól, hogy a válaszolók tanfolyam jellegű képzési formát is vállalnának-e, tematikus előadás sorozatokra vagy egyes előadásokra járnának-e.

1. A társadalomtudományos végzettségűek érdeklődése nagyobb, mint a természettudományos végzettségűeké. Tudományos előadásokra a társadalomtudományi végzettségűek viszonylag nagy száma járna (70%), természettudományi végzettségűeknél ez az arány 44%, műszaki végzettségűeknél 47%. Tanfolyamszerű (előadás sorozatok) esetében ez 34%, 30% és 27%. Finomabb felbontás szerint a pedagógusok járnának a legnagyobb arányban előadásokra, de a legnagyobb arányú elutasítás is e csoportban a legnagyobb (azaz a legkisebb a bizonytalanok aránya).
2. Az érdeklődés az életkor előrehaladtával csökken: 60-65 éveseknél 58%, 66-70 év között 57%, 70 év felett 40%.
3. A férfiak és nők között hasonló az arány a tanfolyamok iránti érdeklődésben.
4. Azok, akiknek nincs társuk, valamivel nagyobb százalékban járnának tanfolyamokra, mint azok, akik párkapcsolatban élnek (38% vs. 26%).

A 3. táblázat azt mutatja, hogy az egyes témakörök iránt milyen az érdeklődés. Az érdeklődés *szintjét* e táblázat nem mutatja.

3. táblázat kb. ide

Kevés megkérdezettnek voltak kialakult elképzelései arról, hogy milyen témában szereznének felsőfokú oklevelet. A 27 válasz megoszlása: informatika: 3, csillagászat, földrajz: 2, biokémia, orvostudomány: 2, társadalomtudományok (közgazdaság, jog, politológia, szociológia): 9, bölcsészettudományok (történelem, irodalomtörténet, művészettörténet): 8, pszichológia: 3

A megkérdezettek ismeretszerzési forrásait a 4. táblázat mutatja, melyből kitűnik, hogy – nem meglepő módon – az írott források és a televízió szerepe a legfontosabb. Az internet ilyen funkciója elenyészően kicsi.

4. táblázat kb. ide

Megbeszélés

Eredményeink szerint a megkérdezett 151 budapesti felsőfokú végzettségű személy közül húszan járnának tanfolyam jellegű képzésre, és 11 személy vállalkozna arra, hogy érvényes oklevelet szerezzen tanulmányaival. Ha kivetítjük a megvizsgált mintát a népességre, az érdeklődés nem csekély. E személyek többségükben tíz évnél korábban mentek nyugdíjba, és munkájuk mellett vállalkoznának tanulmányokra. Az igények szerint a kialakítandó kurzusoknak érdemes lenne a társadalom- és bölcsészettudományokra koncentrálni, beleértve a pszichológiát is. A biológia és az orvostudomány iránti érdeklődés pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy az időskor egyik centrális kérdésével, az egészséggel kapcsolatos témakörök valamilyen integrált kezelését nem lenne célszerű elhagyni. Ha az eredményeknek csak ezt a vonását tekintenénk, arra a következtetésre jutnánk, hogy Magyarországon is érdemes lenne megpróbálkozni a felnőttkori oktatásnak azzal a formájával, mely egyre népszerűbbé válik Európa több országában (pl. Ausztriában). Sajnos az adatok másik csoportja e következtetést ellenkezőjébe fordítja. A válaszolók között mindössze *két* személy vállalná, hogy havonta akár 20000 Ft-nál többet fizessen egy ilyen képzésért. A megkérdezett személyek bizonyára saját anyagi lehetőségeikből indultak ki, és nem vették figyelembe a képzés reális költségét. Márpedig komolyabb támogatás hiányában az önköltséges rendszer anyagi terhei nem elhanyagolhatók. (Összehasonításképpen, a viszonylag nem nagy kreditszámú bölcsész PhD képzésekben nem nagyon lehet 80000 Ft-nál alacsonyabb tandíjakkal találkozni.) A fentiek alapján úgy tűnik, néhány évig még célszerűbb az

előadás sorozatok hagyományosabb formáinál maradni. Idős személyekre összpontosítva több szervezet már kialakított ilyen oktatási formákat.

Azt adatok egy másik vonatkozása azt is jelzi, hogy a megkérdezettek nem nagyon *érzékelik* a költségeket. A válaszok mintegy 80%-a határozott vélemény arról, hogy a megkérdezett részt venne-e vagy sem valamilyen képzési formában. Ugyanakkor még ezek a személyek között is többségben voltak azok, akik nem tudták megítélni, mennyit fizetnének a részvételért. Az adatoknak egy vonatkozása nem váratlan: legnagyobb részt a nyugalmazott pedagógusoknak van igénye valamiféle rendszeres művelődésre, azonban ezt önerőből ők lennének a legkevésbé képesek finanszírozni.

Összegezve a felmérés eredményeit, úgy tűnik, hogy az olvasással és televíziózással szerezhető ismereteken túl a budapesti diplomás nyugdíjasok több mint negyede szívesen járna olyan tanfolyamokra, melyek nem csupán a speciálisan időskori problémákkal foglalkoznak. Az ilyen tanfolyamok indításához azonban nem a résztvevőknek kell biztosítani a forrásokat.

Irodalom

- BALTES, M.M., LAND, F.R. (1997): Everyday functioning and successful aging: The impact of resources, *Psychology and Aging*, 12, 433-443.
- CZIGLER, I. (2000): Megismerési folyamatok változása időskorban. In: Czigler I. (ed.), *Túl a fiatalságon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 11-130.o.
- COMPTON, D.M., BACHMAN, L.D., BRAD, D., AVET, T.L. (2000): Age-associated changes in cognitive function in highly educated adults: Emerging myths and realities. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 15, 75-85.
- ROTHERMUND, K., BRANDSTÄDTER, J. (2003): Coping with deficits and losses in later life: From compensatory action to accommodation. *Psychology and Aging*, 18, 896-905.
- WARR, P. (2000): Milyen körülmények között változik az életkorral a munkahelyi teljesítmény? In: CZIGLER I. (ed.), *Túl a fiatalságon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 171-184.o.

Absztrakt

151 budapesti nyugdíjasnak mértük fel a művelődési igényüket. A megkérdezettek mintegy 30%-a járna valamilyen tanfolyamra, 21% szerezne bizonyítványt, 17% pedig arra is vállalkozna, hogy e tanulmányok megfeleljenek a felsőfokú továbbképzés követelményeinek. Legnagyobb érdeklődés a társadalomtudományi témák iránt van, de lényeges számban szerepel a válaszokban az időskorban előtérbe kerülő biológiai-egészségi kérdéskör. Az oktatás költségeit viszont nem vállalják a megkérdezettek, hiszen mindössze két személy adott olyan választ, mely megfelelnet egy önköltséges felsőfokú képzés kiadásainak.

Ábrafeliratok

1. ábra. A tanfolyam iránti érdeklődés a nyugdíjba vonulás idejétől függően. A függőleges tengely az összes válaszolóhoz viszonyított százalékos érték.

2. ábra. A bizonyítvány iránti igény a nyugdíjba vonulás idejétől függően. A függőleges tengely az összes válaszolóhoz viszonyított százalékos érték.

3. ábra. Fizetendő összegek. A függőleges tengely az összes válaszolóhoz viszonyított százalékos érték. Az értékek a vállalt maximumot mutatják, kivéve a 20000 Ft összeget, mely az ennél magasabb vállalásokat is tartalmazza.

4. ábra. A vállalható összegek a nyugdíjba vonulás időpontjának függvényében. A „nem tudja” válaszok aránya 56%, 78%, 71% és 88% az egyre távolabbi időpontokat megjelenítő csoportok esetében.

Köszönetnyilvánítás. A vizsgálatot az NKFP támogatta.

1. táblázat. (N = 151)

Kategória		Eloszlás
Kor	70 év felett	23 %
	66-70 év között	28 %
	60-65 év között	33 %
	60 év alatt	16 %
Nem	Férfi	48 %
	Nő	52 %
Párkapcsolat	Van társa	63 %
	Nincs társa	37 %
Gyerek	Van gyereke	89 %
	Nincs gyereke	11 %
Unoka	Van unokája	61 %
	Nincs unokája	39 %
Nyugdíjbavonulás	1-5 éve nyugdíjas	28 %
	6-10 éve nyugdíjas	36 %
	11-15 éve nyugdíjas	19 %
	Több, mint 16 éve nyugdíjas	17 %
Végzettség	Társadalomtudományi	37 %
	Természettudományi	29 %
	Műszaki	34 %
Pálya	Közzszolgálati ¹	12 %
	Egészségügyi ²	11 %
	Közgazdasági ³	9 %
	Mérnöki ⁴	20 %
	Környezetvédelmi ⁵	2 %
	Pedagógiai ⁶	36 %
	Építészeti	4 %
Vegyipari ⁷	5 %	
Munkavégzés	Nyugdíj mellett dolgozik	52 %
	Nyugdíj mellett nem dolgozik	48 %
Tudományos érdeklődés	Van	95 %
	Nincs	5 %

¹ Közzszolgálati munka, köztisztviselő, jogász

² Orvos, dipl. ápolónő (1 személy), pszichológus

³ Közgazdasági tevékenység, üzletember, közigazgatási tevékenység, beruházó (1 személy)

⁴ Mérnök, számítástechnikus

⁵ Környezetvédő, geológus, kertész (1 személy)

⁶ Pedagógus, tanár, kutató, újságíró (2 személy), fordító (1 személy)

⁷ Fizikus, vegyész

2. táblázat. Résztvételi szándék idős személyeknek szervezett kurzusokon. (151=100%; kerekített értékek)

	igen	nem	nem tudja
Tanfolyamra járna	30	65	5
Bizonyítványt szerezne	21	58	21
Felsőfokon szerezne	17	64	19

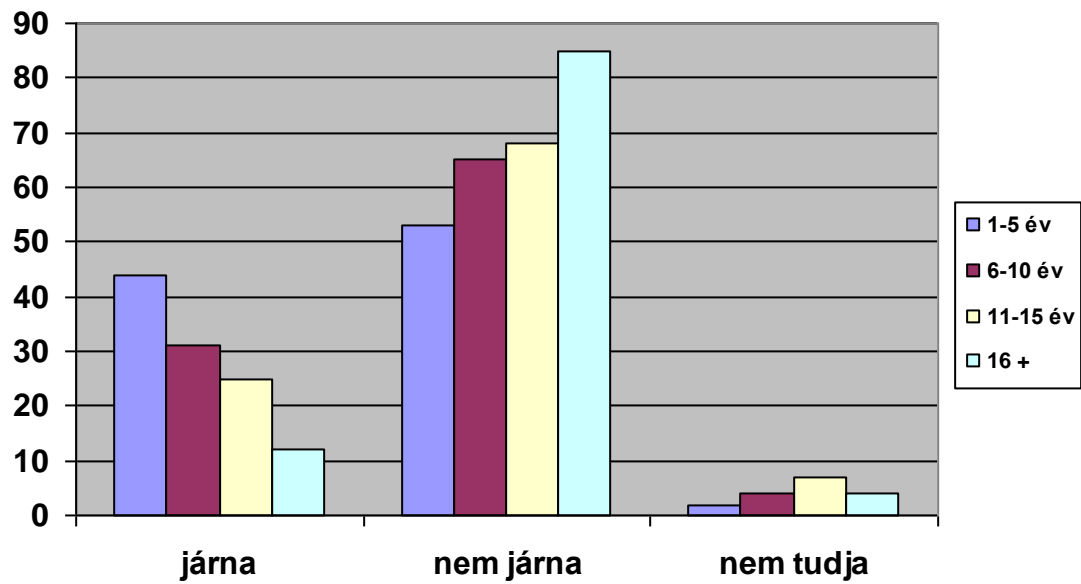
3. táblázat. Témakörök és érdeklődés.

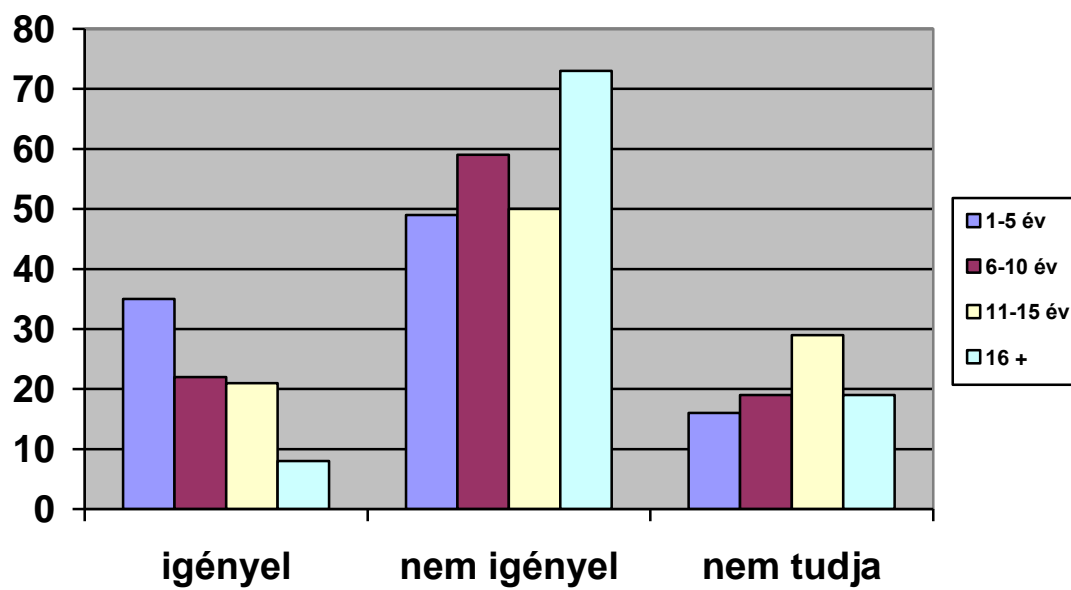
TUDOMÁNY	HÁNYAN ÉRDEKLŐDNEK IRÁNTA (%)
Biológia	30
Csillagászat	15
Demográfia	3
Földrajz	23
Irodalomtörténet	19
Jogtudomány	1
Közgazdaságtan	17
Művészettörténet	28
Orvostudomány	18
Pszichológia	17
Szociológia	16
Történelem	35
Tudománytörténet	13
Sport	1
Fizika	3
Atomkutatás	1
Művészet, Zenetudomány	7
Informatika	7
Matematika	2
Környezetvédelem	1
Kémia	3
Estétika	1
Természettudományok	3
Politológia	3
Teológia	3
Úrkutatás	1
Építészet	1
Népművelés, Néprajz	1
Hadtörténet	1
Természetgyógyászat	1
Nyelvek, Nyelvészet	3
Filozófia	2
Asztrológia	1

4. táblázat. Az ismeretszerzési források.

AZ ISMERETSZERZÉS FORMÁJA	HÁNYAN VÁLASZTOTTÁK (%)
Könyvolvasás	71
Szakfolyóirat cikkeinek olvasása	67
Ismeretterjesztő cikkek olvasása	68
Televíziós ismeretterjesztő előadások nézése	67
Televíziós ismeretterjesztő filmek nézése	70
Rádiós előadások hallgatása	46
Tudományos előadásokon, konferenciákon való részvétel	37
Kutatás, természetjárás	5
Internet	7
Galériák látogatása	2
Vitadélutánok, fórumok látogatása	3

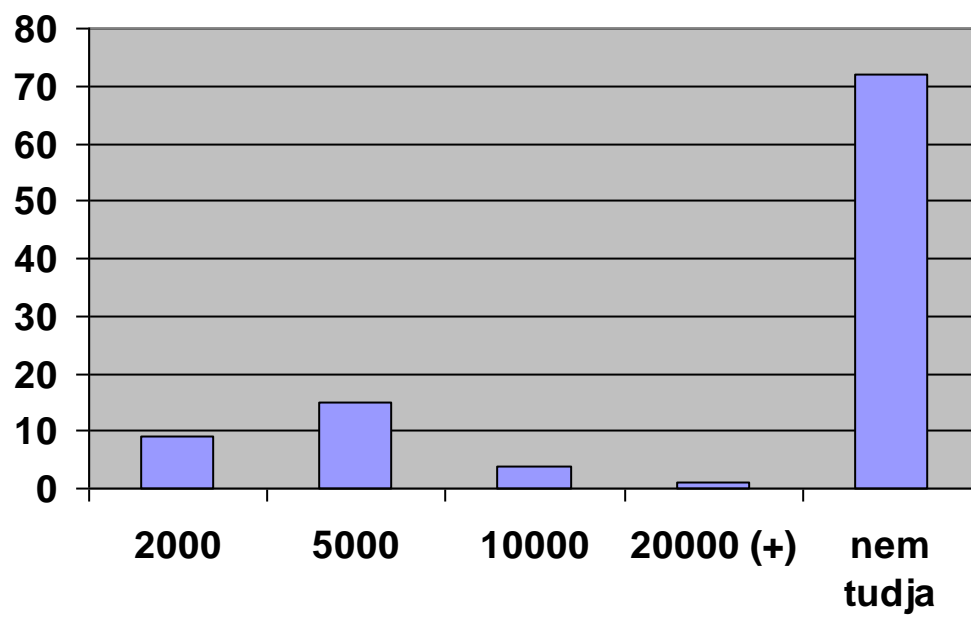
1. ábra

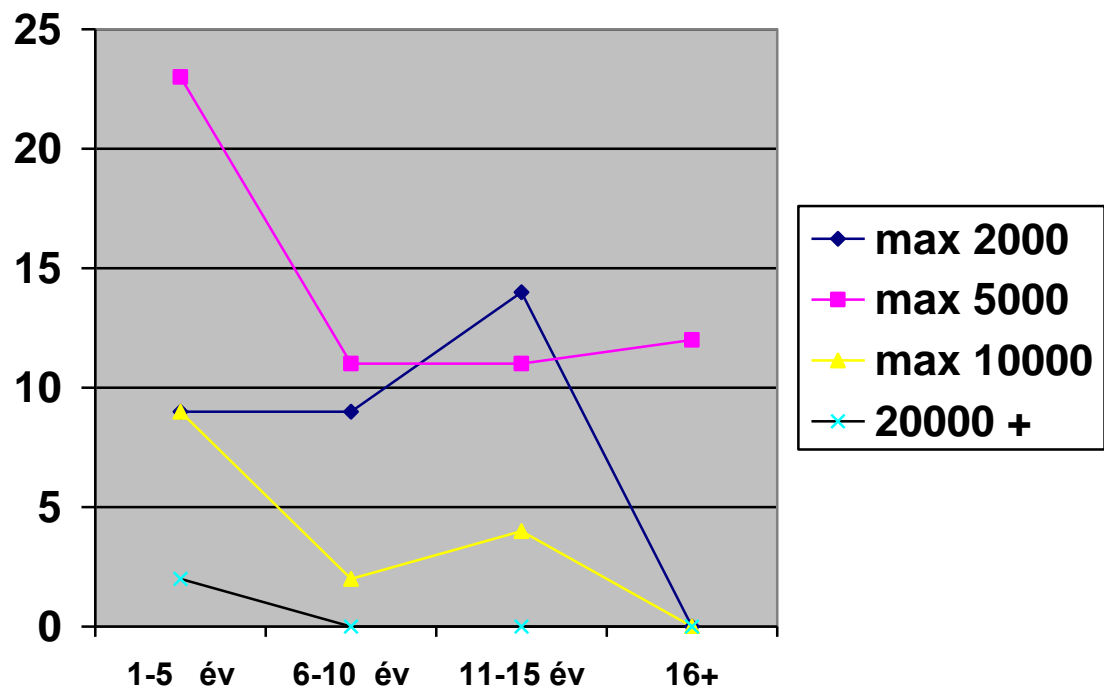

2. ábra

3. ábra

4. ábra

Függelék

A kérdőívben feltett kérdések (a kérdéseket a kérdezőbiztosok tették fel).

Végzettsége

- 1- Társadalomtudományi
- 2- Természettudományi
- 3- Műszaki

Instrukció:

A világ számos országában nyugalomba vonulásukat követően egyre többen vesznek részt magas színvonalú oktatási formákban. Kérdéseinkkel arra keresünk választ, vannak-e hasonló igények Magyarországon is.

1. Először azt szeretnénk kérdezni, mikor ment nyugdíjba?
2. Milyen pályán dolgozott?
3. Melyik egyetemen végzett? Milyen szakon?
4. Mikor?
5. Mivel tölti idejét, mióta nyugdíjba ment?
6. Érdeklődik-e Ön valamilyen tudomány iránt?
7. Melyik tudomány érdekli Önt? Jelöljön meg a listából hármat! *(A lista a 3. táblázatnál szűkebb volt, egyéb kategóriák megjelölésének lehetőségével.)*
8. Milyen formáját szokta választani az ismeretszerzésnek az előbbi témakörökben? *(A lista a 4. táblázatnak felel meg, egyéb kategóriák megjelölésének lehetőségével.)*
9. Ha korosztályának rendeznének az Ön által kedvelt tudomány (tudományok) témáiból előadásokat, járna-e rendszeresen ezekre?
10. Részt venne-e tanfolyamszerű előadásokon?
11. Szeretné-e ha a tanfolyam elvégzéséről bizonyítványt is kapna?
12. Érdekelne-e hogy ezek a tanfolyamok felsőfokú oklevelet adjanak?
13. Ha igen, mely témakörből szerezne szívesen felsőfokú oklevelet?
14. Módjában állna-e tandíjat fizetni egy ilyen oklevelet adó oktatási formában való részvételért?
15. Mekkora tandíjat tartana méltányosnak – nyugdíjához viszonyítva – egy rendszeres, és felsőfokú oklevelet adó tanolyamért? *(A bontás megfelel a 4. ábrán bemutatottaknak.)*
16. Életkor
17. Nem
18. Nyugdíj mellett dolgozik-e?
19. Családi állapot
20. Vannak-e gyermekei?
21. Vannak-e unokái?

